

Михайло Юрійович КОБЧЕНКО

аспірант кафедри менеджменту, Полтавська державна аграрна академія

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Кобченко, М. Ю. Методичні основи оцінки ефективності сільськогосподарського землекористування [Текст] / Михайло Юрійович Кобченко // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 3. – С. 237–244. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Мета. Мета статті полягає у визначенні методичних основ оцінки ефективності сільськогосподарського землекористування. Статтю присвячено дослідженню визначенню системи показників ефективності використання земель.

Методи дослідження. Вирішення поставлених у статті завдань здійснено за допомогою таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення, діалектичного підходу.

Результати дослідження. Досліджено структурне співвідношення затрат землі і виробничих ресурсів, яке обумовлює необхідності багатоальтернативності на призначення та використання відповідних територій на основі сучасної системи оцінки ефективності землекористування при визначенні вигід від використання земельних ресурсів для сільськогосподарського виробництва.

Висновки. Доведено, що для створення і застосування єдиної системи показників ефективності землекористування необхідно визначити всю сукупність факторів, що впливають на землекористування, відобразити ступінь і вид впливу кожного фактору через показники ефективності використання землі. Систематизовані показники економічної ефективності використання земельних ресурсів та рівня інтенсивності використання земельних ресурсів.

Практичне значення. У статті обґрунтовано методичний підхід до оцінки використання сільськогосподарських земель за напрямками: повнота використання земель, раціональність використання земель, рівень інтенсивності використання земель, ефективність використання земель. Представлено методичний підхід до розрахунку потенційного збитку від конкретного виду землекористування в конкретних умовах. При цьому пропонується оцінювати ефективність використання земельних ресурсів на основі розрахунків показників еколого-економічного збитку. Основні наукові положення статті можна використовувати у практиці аграрних підприємств.

Ключові слова: управління, методичні основи, оцінка, ефективність, сільськогосподарське землекористування.

METHODICAL BASES OF AN ESTIMATION OF AGRICULTURAL LAND USING EFFICIENCY

Abstract

Introduction. *The purpose of this article is to define methodological grounds of assessment of agricultural land using efficiency. The article is devoted to definition of the indicators system of land using efficiency.*

Methods of research. *The solution of the tasks in the article is carried out with the help of such scientific and special research methods as: analysis and synthesis, systematization and generalization, the dialectical approach.*

Results. *The structural balance between cost of land and production resources has been investigated, which leads to the need of many alternatives for the purpose and use of the respective territories on the basis of the modern system of land using efficiency assessment when determining the benefits of land resources using for agricultural production.*

Originality. *It has been proved that to create and enforce a uniform indicators system of land using efficiency is necessary to determine all the factors that affect land use, to reflect the degree and type of each factor influence using the indicators of efficiency of the land use. Indicators of economic efficiency of land using and the intensity of land use are systemized.*

Practical importance. *The methodical approach of agricultural lands using evaluation in the following areas has been justified in the article: completeness of land use, rational land use, the level of land use intensity, efficient land use. The methodical approach has been presented to the calculation of potential losses from specific land uses in specific circumstances. It is proposed to assess the land using efficiency on the basis of indicators calculations of environmental and economic damage. Basic scientific principles can be used in the practice of agricultural enterprises.*

Keywords: *management, methodological bases, evaluation, efficiency, and agricultural land use.*

JEL classification: Q15; R52

Вступ

Для розробки та прийняття доцільних управлінських рішень стосовно покращення землекористування слід приділити увагу визначенню системи показників ефективності використання земель. Складним процесом є порівняння ефективності землекористувань між різними господарствами, регіонами у зв'язку з відсутністю єдиної системи відповідних показників. У різних господарствах і регіонах при визначенні ефективності існуючі показники використовуються по-різному: застосовуються одні, але ігноруються інші. Причини даної ситуації різні: в одних випадках землекористувачі не вважають необхідністю приділяти значну увагу екологічним показникам, і тому використовуються традиційні економічні показники; в інших випадках немає інформації за станом земель, і застосування екологічних показників стає неможливим.

Питанню методичних основ оцінки ефективності сільськогосподарського землекористування присвячена значна кількість праць науковців. Вивченню використання землі як головного елемента суспільного виробництва, присвячені праці А. Сміта, У. Петті, К. Маркса, Ф. Енгельса, які розглядали її з точки зору економічної теорії [1]. Сучасне трактування категорії «ефективність використання земель» розкривається як показник реалізації мети використання земель – задоволення запитів землевласників і землекористувачів, досягнення максимальних результатів при оптимальній взаємодії з оточуючим середовищем [2], як міра досягнення поставленої суспільної мети при оптимальному співіснуванні природно-екологічної, соціально-

економічної, техніко-технологічної та організаційно-управлінської складових землегосподарювання.

Розглядаючи методичну основу ефективності використання землі треба виходити з таких положень: конкретні показники ефективності різні, якщо земля використовується в різних галузях і сферах виробництва. Так, в сільському господарстві вона може бути визначена виходом продукції з одиниці площі, в містобудуванні – щільністю та поверховістю забудови і т. д.; ефективність використання землі визначається виходячи із всебічної оцінки наслідків соціально-економічної діяльності, що враховує як безпосередні результати виробництва, так і супутні екологічні фактори. При визначенні економічної ефективності необхідно враховувати споживані ресурси та понесені виробничі витрати [3-6]. Тобто питання полягає в тому, якою ціною досягнуті показники ефективності.

Мета дослідження

Формулювання цілей статті – визначити методичні основи оцінки ефективності сільськогосподарського землекористування.

Виклад основного матеріалу дослідження

Створення і застосування єдиної системи показників у господарствах пов'язане з великими труднощами:

- по-перше, необхідно визначити всю сукупність факторів, що впливають на землекористування, а потім відобразити ступінь і вид впливу кожного фактору через показники ефективності використання землі;
- по-друге, необхідно володіти великою кількістю інформації: економічними, агрономічними, соціальними та іншими даними;
- по-третє, всі показники в кінцевому результаті мають бути приведені до комплексного показника – ефективності землекористування, а для цього вони повинні бути співмірними та мати вартісне вираження. В даний час приведення різноякісних показників у вартісний вираз є великою проблемою.

Підвищення економічної ефективності сільського господарства дозволяє збільшити виробництво сільськогосподарської продукції при тому ж ресурсному потенціалі та знизити трудові і матеріальні витрати на одиницю продукції.

Результати сільськогосподарського виробництва залежать від ефективного використання виробничих ресурсів і в першу чергу – земельних. Ефективність використання землі визначається шляхом зіставлення результатів виробництва з її площею, або вартістю. Але, враховуючи особливий характер цього ресурсу (обмежений розмір, тривалий період його поновлення та ін.), оцінка ефективності використання землі відрізняється від ефективності використання інших ресурсів.

Під економічною ефективністю використання землі в сільському господарстві слід розуміти рівень ведення на ній виробництва, який характеризується кількістю продукції, одержуваної з одиниці площі. У сучасних умовах використання землі вважається ефективним, раціональним, коли не тільки збільшується вихід продукції з одиниці площі, підвищується її якість, знижуються витрати на виробництво одиниці продукції, але і коли при цьому зберігається або підвищується родючість ґрунту, забезпечується охорона навколишнього середовища.

Економічна ефективність використання землі характеризується системою показників (рис. 1).

Для визначення рівня ефективності використання землі необхідно враховувати її якість. Це дозволяє найбільш об'єктивно оцінити результати господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. Щоб показники ефективності використання землі в господарствах з різною структурою сільськогосподарських угідь і якістю ґрунту можна

було співставити, вихід продукції (валового і чистого доходу) визначають на порівнянню (кадастрову) площа сільськогосподарських угідь.

Рис. 1. Система показників економічної ефективності використання земельних ресурсів (складено автором на основі [9])

Оцінка ефективності використання земель в аграрному секторі економіки полягає у визначенні повноти, характеру, раціональності, рівня інтенсивності і ефективності використання земель [4]. Рівень інтенсивності використання земельних ресурсів визначають за такими показниками:

- ступінь господарського використання землі, який розраховується відношенням площі сільськогосподарських угідь на всю земельну площу господарства;
- ступінь розораності, що визначається як частка від відношення площі ріллі і багаторічних культурних насаджень на площу сільськогосподарських угідь;
- ступінь меліорованості як відношення площі меліорованих земель (зрошуваних, осушених) до загальної площі сільськогосподарських угідь;
- питома вага інтенсивних культур (зернових, цукрових буряків, льону, картоплі, овочів, соняшнику) у загальній посівній площі господарства [7, 8].

Визначати характер використання земель по структурі сільськогосподарських угідь доцільно при аналізі використання земель в одному або декількох господарствах. Якщо в групу дослідження входить багато сільськогосподарських підприємств, доцільно використовувати показник розораності сільськогосподарських угідь.

Необхідно відмітити що, чим більше значення коефіцієнту розораності, тим вищий рівень господарського використання земель. Господарства, прагнучи максимально збільшити площу ріллі, розорювали земельні угіддя без наукового обґрунтування. Це не дало очікуваного економічного ефекту, але викликало порушення природної рівноваги між орними, водними та лісовими масивами, що ще більше ускладнило екологічну ситуацію. З метою ефективного використання землі, як засобу

виробництва, необхідно проводити якісну та економічну оцінку. Якісну оцінку землі здійснюють бонітуванням.

Якісна оцінка характеризується комплексом фізичних, хімічних і біологічних властивостей ґрунту, які визначають його родючість. А родючість – це здатність ґрунту давати урожай. До цих ознак і властивостей відносять: механічний склад і структура ґрунту; вміст гумусу, азоту, фосфору, калію, інших елементів; кислотність; кількість, склад мікроорганізмів. Якісна оцінка дає можливість встановити бал бонітету ґрунтів, їх порівняльну цінність. В результаті бонітування виявляються найбільш придатні площі для вирощування тих чи інших сільськогосподарських культур, агровиробничі групи ґрунтів.

Економічна оцінка землі, на відміну від якісної оцінки землі, характеризує її суспільно-економічну цінність. Предметом економічної оцінки землі є вивчення її цінності як засобу виробництва і зокрема її економічної родючості. У процесі економічної оцінки визначають відносну дохідність земель різної якості в різних природно-економічних умовах. Ефективність виробництва визначається відношенням отриманих результатів (ефекту) виробництва до сумарних затрат праці і виробництва, при яких цей результат отриманий. Це означає, що мірою людської діяльності є отримання відповідного ефекту з врахуванням строку окупності капіталовкладень або вихід продукції на одиницю затрачених ресурсів (ресурсовіддача). Питання врахування затрат на виробництво продукції має важливе значення при визначенні ефективності. Врахування матеріальних і трудових затрат є недостатнім. При цьому необхідно врахувати те, що земля володіє природною продуктивністю і здатна без додаткових затрат сама виробляти значний обсяг продукції. Для збільшення цього обсягу людина втручається в процес виробництва, маючи при цьому додаткові затрати при використанні землі. Тому, при визначенні ефективності використання земель необхідно враховувати сумарні витрати. При визначенні ресурсних затрат землі у виробництві продукції використаний такий підхід. Серед сільськогосподарських угідь виробництво продукції на кормових угіддях пов'язано з мінімальними затратами. Тому, слід вважати, що на кормових угіддях продукція вироблена в основному за рахунок природної продуктивності. Ця пропорція не є постійною. В процесі інтенсифікації виробництва частка землі в питомій вазі затрат може змінюватись, тому ціна балу підлягає коректуванню.

Необхідно відмітити, що ресурсні затрати землі і виробничі ресурси частково взаємозамінні. Нестача одних може компенсуватись профіцитом інших, але до певної міри. Наприклад, значне зниження гумусу в ґрунті не завжди може бути компенсоване матеріальними і трудовими ресурсами, тому очікуваний результат не буде отриманий. Структурне співвідношення затрат залежить від багатьох факторів і вимагає спеціальних наукових досліджень.

В цілому систему показників оцінки використання земель аграрного сектора економіки і кількісне їх визначення можна сформулювати таким чином (табл. 1).

Таблиця 1. Показники оцінки використання сільськогосподарських земель

Напрями	Кількісне визначення
Повнота використання земель	Коефіцієнт використання земель в сільськогосподарському виробництві
Раціональність використання земель	Відсоток гумусу в родючому шарі ґрунту
Рівень інтенсивності використання земель	Вартість валової продукції на кадастровий гектар
Ефективність використання земель	Вихід валової продукції на одиницю затрачених ресурсів на 100 га сільськогосподарських угідь

В землекористуванні при оцінці використання землі на перспективу в основному обмежуються показником рівня інтенсивності, так як при розрахунку ефективності

виникають труднощі у визначенні витрат на виробництво сільськогосподарської продукції.

Поряд із узагальнюючими показниками розраховують також показники оцінки ефективності використання земель і класифікують їх таким чином: показники ресурсного типу, затратного типу, результативні показники. До показників ресурсного типу відносяться: кліматичні умови, якість земель, структура сільськогосподарських угідь, структура посівних площ, капіталозабезпеченість, трудові ресурси. Затратні показники характеризують рівень виробництва продукції на одиницю затрат: виробництво продукції на одного працівника, виробництво продукції на 1 люд.-год., виробництво продукції на одиницю вартості виробничих фондів (капіталовіддача). До результативних показників, що визначаються з врахуванням бальної оцінки ґрунту, відносять валову продукцію, валовий дохід, землеємкість продукції. Оцінка використання земель за наведеними показниками має суттєву перевагу, так як дозволяє всебічно проаналізувати використання земель в аграрному секторі економіки.

Оскільки сільськогосподарське землекористування є штучним антропогенним втручанням в природні системи з метою отримання економічних переваг, при оцінці ефективності землекористування в проектах організації сільськогосподарських об'єктів варто також розраховувати потенційний збиток від конкретного виду землекористування в конкретних умовах. При цьому пропонується оцінювати ефективність використання земельних ресурсів на основі розрахунків показників еколого-економічного збитку.

В зарубіжній практиці питання економічної оцінки екологічного збитку отримали розвиток, перш за все, у зв'язку з наявністю в законодавстві норм відповідальності за заподіяну шкоду. Через можливості притягнення до відповідальності за забруднення ділянки, покупці, продавці та кредитні установи стали проводити оцінку екологічного стану ділянки або об'єкта до укладання угоди. Оцінка основних складових екологічного збитку спирається на норми, прийняті в господарській практиці. Виняток становить оцінка шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, тобто природним ресурсам і об'єктам. Принципи оцінки збитку природним ресурсам і об'єктам, як правило, закріплюються в законодавстві, а також регулюються спеціальними процедурами та нормами. Еколого-економічний збиток, що утворюється в сільськогосподарському користуванні, пропонується розглядати з двох сторін: а) збиток, що виникає в результаті господарської та виробничої діяльності в самій галузі, тобто внутрішній; б) збиток, що виникає під впливом суміжних галузей народного господарства, тобто зовнішній. Склад збитків представлений на рис. 2.

Сумарний еколого-економічний збиток може бути розрахований як ряд приватних збитків: збитків від недобору врожаю внаслідок обробки змитих і дефілійованих земель, шкоди від застосування важких сільськогосподарських машин, шкоди від застосування мінеральних добрив, пестицидів та інших засобів хімізації сільського господарства, шкоди від інтенсивного впровадження зрошення і осушення земель, збитків від зниження якості сільськогосподарської продукції та інше.

Еколого-економічний збиток проявляється не лише у вигляді прямих втрат продукції і зниженні економічних результатів виробництва, але і у вигляді витрат компенсаційного характеру, що спрямовуються на відновлення порушеної природної рівноваги. Він визначається додатковими витратами на виробництво продукції на порушених територіях, а також витратами на відновлення втраченої якості природного довкілля. Величина цього збитку може бути розрахована, якщо складена з декількох елементів, а саме: збитку від зниження ґрунтової родючості, збитку від порушення природних кормових угідь, збитку від забруднення землі тваринницькими комплексами, складами та базами зберігання й підготовки до внесення мінеральних добрив і пестицидів, збитку від попадання в довкілля відходів промислового

виробництва, а також в результаті власної діяльності агропромислових підприємств, збиток від вилучення земель для несільськогосподарських потреб (будівництво доріг, складів, інших об'єктів, обслуговуючих сільськогосподарське виробництво).

Рис. 2. Склад еколого-економічного збитку в сільськогосподарському землекористуванні (складено автором на основі [10])

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, сучасна система оцінки ефективності землекористування при визначенні вигід від використання земельних ресурсів для сільськогосподарського виробництва повинна мати багатоальтернативний погляд на призначення та використання відповідних територій. Найвищий рівень ефективності система сільськогосподарського землекористування буде мати тільки при максимальному можливому збереженні природної сутності земельних ресурсів, що були залучені до сільськогосподарських угідь та територій.

Список літератури

1. Степаненко А. Інтеграція економічної та екологічної політики в контексті екологічної безпеки. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2018. № 3–4 (22–23). С. 49–55.
2. Паленичак О. В. Раціональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2012. № 2. С. 32–38.
3. Андрущенко В. М. Світовий досвід переходу від традиційного до органічного агровиробництва та можливості його застосування в Україні. *Агросвіт*. № 7. 2015. С. 55–61.
4. Сакаль О. Еколого-економічна ефективність землекористування в умовах поглиблення інституціональних трансформацій. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2018. № 1–2 (20–21). С. 58–61.
5. Сундук А., Шашула Л. Регіональний аспект фінансово-економічного регулювання землекористування в Україні. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2018. № 1–2 (20–21). С. 62–66.
6. Шубравська О. В. Агропродовольчий розвиток України в контексті глобальних викликів. *Економіка АПК*. 2014. № 7. С. 52–58.

-
7. Заяць В. М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2011. 166 с.
 8. Шашула Л., Денисенко І. Публічно-приватне партнерство у сфері землекористування: форми забезпечення та характеристики. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2019. № 5 (24). С. 96–104.
 9. Солов'яненко Н. Сучасний стан та охорона ґрунтових ресурсів. *Землевпорядний вісник*. 2012. № 5. С. 23-27.
 10. Павлов О.І. Агропродовольча сфера України як об'єкт національної безпеки. *Економіка АПК*. 2014. № 2. С. 97–103.

References

1. Stepanenko, A. (2018). «Integration of economic and environmental policy in the context of environmental security». *Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalyyi rozvytok*, Issue 3–4 (22–23), pp. 49–55.
2. Palenichak, O. V. (2012). «Rational land use in the conditions of balanced development of agroindustrial production». *Ekonomika APK*, Issue 2, pp. 32–38.
3. Andrushchenko, V. M. (2015). «World experience of transition from traditional to organic agro-production and the possibility of its application in Ukraine». *Ahrosvit*, Issue 7, pp. 55–61.
4. Sakal, O. (2018). «Ecological and economic efficiency of land use in conditions of deepening of institutional transformations». *Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalyyi rozvytok*, Issue 1–2 (20–21), pp. 58–61.
5. Sunduk, A., Shashula, L. (2018). «Regional aspect of financial and economic regulation of land use in Ukraine». *Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalyyi rozvytok*, Issue 1–2 (20–21), pp. 62–66.
6. Shubravskaya, O. V. (2014). «Agri-food development of Ukraine in the context of global challenges». *Ekonomika APK*, Issue 7, pp. 52–58.
7. Zayat, V. M. (2011). *Rozvytok rynku silskohospodarskykh zemel* [Development of the agricultural land market]. Kiev. Ukraine.
8. Shashula, L., Denysenko, I. (2019). «Public-private partnership in land use: forms of provision and characteristics». *Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalyyi rozvytok*, Issue 5 (24), pp. 96–104.
9. Solovyanenko, N. (2012). «The current state and protection of soil resources». *Zemlevporiadnyi visnyk*, Issue 5, pp. 23-27.
10. Pavlov, O. I. (2014). «Agri-food sector of Ukraine as an object of national security». *Ekonomika APK*, Issue 2, pp. 97–103.

Стаття надійшла до редакції 02.08.2019 р.